

OPOZICIJA MILOVANA ĐILASA

TITOV GOVOR NA TREĆEM (VANREDNOM) PLENUMU CK SKJ

16—17. januara 1954.

... Članci druga Milovana Đilasa bili su njegov sopstveni proizvod, njegova sopstvena mišljenja. Postavlja se pitanje zašto mi prije nismo nešto poduzeli, jer je on bio član IK CK SKJ, da bi sa manje galame, sa manje potresa i štete došli do izvjesnog rješenja.

Kad se pitanje tako postavi, moram priznati da smo mi u tom smislu do izvjesnog stepena krivi. Jer, drug Đilas je i prije pisao članke i kad me je jednom prilikom ove jeseni pitao: „Kako ti, Stari, gledaš na moje pisanje, šta misliš o njemu?” — rekao sam: „Znaš šta, ima izvjesnih stvari sa kojima se ja ne slažem, ali uglavnom ima dobrih stvari i mislim da ono drugo ne može da bude razlog da ne pišeš, piši dalje”. Govorio sam tako zbog toga jer je on u svojim člancima iznosio i ono što smo mi mnogi već kazali ili pisali o tome.

I tek kasnije, u decembru mjesecu, kad sam čitao te članke, vidio sam da je drug Đilas otišao mnogo daleko. Onog momenta kad sam vidio da je on u člancima napao zapravo Savez komunista (ja neću iznositi razne teoretski pogrešne stavove, neka o tome govori drug Kardelj), ja sam vidio da se tu radi i o likvidaciji Saveza komunista, da se radi o razbijanju discipline, da se tu radi o stvarima koje mogu nanijeti ogromne štete ne samo jedinstvu naše Partije, nego i jedinstvu naše zemlje. U tome se nisam prevario. Bila bi naša sreća da smo se prevarili, ali nažalost nismo. Rezultati svega toga pokazali su se vrlo rđavi i imali bismo nedoglednih posljedica ne samo za naš Savez nego i za našu zemlju uopće.

Ne može se reći da drug Đilas nije imao kritike, oštrije kritike na te svoje članke od pojedinih drugova, i uopće neslaganje pojedinih naših drugova. To će kazati oni sami. A ja, kad sam vidio da drug Đilas i poslije tih kritika u ličnim kontaktima i razgovorima produžuje tim pravcem, pa još i više zaoštava stvari u svojim člancima, moram da vam kažem da sam, — pošto sam se tada nalazio van Beograda, u Sloveniji, na liječenju, — morao energično i oštro reagirati i tražio sam da se njegovi članci smjesta dalje obustave, da se ne štampaju, dok se ta stvar ne riješi na našem najužem forumu Saveza komunista.

Drug Đilas je znao moje negativno mišljenje prije nego što je objavio onaj poslednji članak u „Novoj misli”. Izdao ga je na brzinu. A šta se njime htjelo postići? Ja bih mogao da sumnjam da se zapravo radilo o tome da se pomoću toga članka mi, onaj „krug” koji je on napao u „Novoj misli”, onemogućimo u moralnom pogledu da diskutujemo na ravnopravnoj nozi i s nekim punim pravom protiv nekih njegovih idejnih i drugih postavki, u kojima on napada birokratiju, ili

bolje reći gdje juriša na otvorena vrata u pogledu likvidacije birokratije kod nas. ..

Ja sam prvi govorio o odumiranju Partije, o odumiranju Saveza, ali nisam rekao da to treba da bude kroz šest mjeseci, godinu ili dvije, nego da je to jedan dugotrajan proces. Prije nego što i posljednji klasični neprijatelj bude onemogućen, prije nego što socijalistička svijest obuhvati najšire mase naših građana, ne može biti ni odumiranja odnosno likvidacije Saveza komunista, jer je Savez komunista odgovoran za ostvarenje tekovina Revolucije, kao što je bio odgovoran u vrijeme Revolucije za njenu pobjedu. On mora da postoji, i ne samo da postoji nego i da bude idejno jači da bude svjestan ogromne uloge koju ima. ..

On nam nije propovijedao novi tip demokratije, socijalističku demokratiju, nego apstraktnu demokratiju, demokratiju koja je sama sebi dovoljna, demokratiju koja pretstavlja zapravo anarhiju.

A šta je za nas demokratija? Ona je za nas sredstvo za postignuće glavnog cilja, socijalizma, u kome je, sama po sebi, već sadržana i najdemokratskija forma vladavine, jer nema prave demokratije bez socijalizma ni socijalizma bez demokratije. A propovijedanje i pisanje o demokratiji radi demokratije, i to one zapadnog tipa, formalističke demokratije, kretanje je nazad u stare forme društvenog sistema, a ne naprijed kao što kaže drug Đilas. Zašto? Ono što on tamo piše mi smo već čitali kod mnogih revizionista i najpoznatijih reformista. On, prema tome, ne može pretendovati u tim svojim „filozofskim“ razmatranjima da nastavlja dalje razvijanje naše demokratije i da smo svi mi drugi, stari komunisti, zapravo kočnica tog brzog razvitka, pa da nas treba na neki način onemogućiti. Po njemu, mi smo oportunisti, a zapravo smo u revolucionarnom gledanju na razvitak društva tako daleko od onoga što on piše kao što je nebo od zemlje. Jer on ide daleko natrag i ja se tu ne bih upuštao u to da li tu ima konfuzije ili ne, jer zbilja ima jednih i drugih krajnosti. Ali ona krajnost reformistička, revizionistička, najvidljivija je iz njegovih članaka. ..

I svaki onaj između nas koji bi pretendovao da sam daje najzrelije misli iz svoje glave, kao Feniks ptica, taj se vara, toga nema. Mi smo dosad radili kolektivno i ne može biti drukčijeg nego kolektivnog rada, međusobne izmjene mišljenja, međusobne oštre diskusije — i ono što većina smatra da je najpravilnije treba da se prihvati. Taj princip treba da ostane i ubuduće u našoj sredini, u Savezu komunista. Time se on i razlikuje od svih drugih udruženja i partija, baš time što je u njemu takva disciplina da je ono zrelo i najbolje što većina drugova smatra da je potrebno. Jednog sveznajućeg kod nas nema i niko od nas nema prava pretendovati na to. Niko nije ni imao mogućnosti da izide i da se uzdigne iznad svega, a mislim da Đido ima vrlo malo prava da na to pretenduje. Jer, on je bio van naše stvarnosti, on ne zna u čemu je suština razvitka socijalizma, on ne poznaje naše uredbe, ne zna svu muku i težinu stvaranja naših zakona, ne zna svu težinu, svu mukotrpnju istoriju o tome na osnovu kakvih elemenata dolazi do naših zakona, sa čim se mi sve sukobljavamo i na kakav smo težak način došli do toga što danas imamo. . .

Osim toga, drugovi, ustao je protiv odluka VI Kongresa, ustao je sam u tim svojim člancima i protiv odluka II Plenuma na Brionima, kada smo govorili o štetnosti raznih tuđih, nakaradnih, nazadnih i prezivjelih formi i shvatanja u našem društvenom životu. . .

Interesantna je jedna stvar, drugovi i drugarice. Vrlo je upadljivo u člancima druga Đilasa i uopće u čitavom njegovom gledanju, što on ni jednom riječju ne pominje radničku klasu, kao da je nema. Dakle, glavnog nosioca cjelokupne naše predrevolucionarne pripremne borbe, i revolucionarne borbe, i poslijerevolucionarne izgradnje naše zemlje, — radničku klasu — on ne pominje, nego u tim svojim „filozofskim“ razmatranjima izjednačava i bivšeg buržuja eksploatatora i bivšeg ministra, bivšeg buržujskog žandarma i svjesnog radnika i svakoga sa svakim — sve je to kod njega sada jednako.

Kuda to vodi? Vodi u anarhiju, u jednu strahovitu neizvjesnost. Jer, kad bismo mi to dozvolili, za godinu dana ne bi bilo naše socijalističke stvarnosti, ne bi bilo, ja to kažem, bez krvave borbe. To bi bio rezultat takvog shvatanja i širenja tih ideja u našoj zemlji u kojoj ima još nevjerovatnih zaostataka i svih mogućih shvatanja. To se najbolje vidi sada, kad je za kratko vrijeme, za ovih par dana počelo da vri, kad su reakcija i svi kolebljivi i nezdravi elementi u zemlji počeli da dižu glavu, da i ne govorim o onoj reakciji na Zapadu koja smatra da on nosi zastavu demokratije u našoj zemlji...

Zašto ja u Đilasovim člancima vidim revizionizam, nije teško pogoditi, drugovi. Mislim da ste ga vi svi tu vidjeli i prosto mi je teško vjerovati da on to nije vidio. Tu je pitanje demokratije po svaku cijenu, pitanje formulacija koje se potpuno podudaraju sa Bernštajnovom formulacijom cilja (što će najbolje drug Kardelj da objasni) i čitavog niza drugih formulacija koje su na Zapadu kod nekih revizionističkih krugova naišle na vanredno odobravanje. A drug Đilas to ne vidi, ne vidi da je to revizionizam, i to onaj najgoreg tipa: reformistički oportunistički, a ne revolucionarni dinamizam kako bi on htio da proizilazi iz njegovih članaka. Nema tu nikakvog revolucionarnog dinamizma. To je vučenje revolucionarnog historijskog točka natrag a ne guranje naprijed i, neka me izvini što moram prilično drastično da se izrazim, to znači da se drug Đilas odvojio od nas ne da bi pošao brže naprijed, nego da naglavce juri nazad, u staru prošlost...

Utjecaji koji se osjećaju kroz Đilasove članke raznog su karaktera. Jedan je onaj koji sam već naveo: odvojen od sadašnje stvarnosti, od vojen od svojih drugova, našao je drugo društvo i imao je to drugo društvo; zatim, uticaj sa Zapada, odlazak u inostranstvo, — i svi mogući drugi utjecaji sa strane, samo ne uticaj iz naše stvarnosti, iz naše revolucionarne prošlosti i revolucionarnog iskustva u historiji uopće. ..
Komunist, 1—2, 1954, 3—12.

ĐILASOVO ISTUPANJE NA TREĆEM (VANREDNOM) PLENUMU CK SKJ

16—17. januara 1954.

Milovan Đilas: Kada se danas osvrnem na svoj rad u prošlosti, ne mogu reći da sam spadao u red najdisciplinovanijih komunista, ali nijesam spadao ni u red onih koji nijesu izvršavali zadatke, ili su kršili disciplinu. Disciplina je za mene bila moj svjesni akt, i nikada nije došla u konflikt ni s mojim osjećanjima ni željama, ni s mojom društvenom aktivnošću. Spadao sam u onu vrstu komunista koji uglavnom

savjesno vrše svoju dužnost i ne misleći mnogo na disciplinu. I ne mogu reći da katkada nije bilo — pa i zadnjih godina i naročito sada — „otstupanja“ ili „istrčavanja“.

Međutim, u toku zadnjih mjeseci publicističke aktivnosti, postepeno sam počeo da osjećam kako se idejno odvajam u nizu osnovnih: pitanja od prihvaćenih i uobičajenih teoretskih pogleda u našem pokretu. To je i stvarni — osnovni — uzrok i ličnog odvajanja od najbližih drugova iz Izvršnog komiteta CK.

Do tih svojih pogleda došao sam upornim i dubljim radom, i oni svakako imaju pukotine, a iznosio sam ih samo kao misli za diskusiju. Ni danas ne tvrdim da su sve te misli apsolutno tačne, iako sam uvjeren da jesu. A svakako da većina od njih, ili bar dobar dio, morao bi da pretrpi izmjene, nadopune itd. u toku daljeg razvitka borbe mišljenja.

Iako u najužem rukovodstvu nije bilo obavezno da se radovi (govori, članci) daju na čitanje, ipak mogu reći da sam prekršio jedno stvarno i već ustaljeno pravilo koje ustvari nije ništa drugo nego kršenje discipline iako ne formalne, a naime — da se konsultovanje vrši u svim slučajevima za koje bi piscu, u sklopu cjeline rada i pogleda rukovodstva, izgledalo da otpusta od te cjeline. Taj prekršaj je nesumnjiv i zbog toga što sam i sam bio svjestan da pojedini moji pogledi, naročito teoretski, mogu otstupati od pogleda pojedinih članova rukovodstva.

1

Mislio sam, naročito u posljednje vrijeme, da razlike mogu biti likvidirane u toku usmene, a još bolje — javne diskusije. Bio sam uvjeren da smo mi kao pokret i kao društvo već ušli u tu fazu i da takve diskusije možemo da vršimo bez ikakve opasnosti po jedinstvo pokreta, razumije se — uz obaveznost jedinstva u svim praktično-političkim, organizacionim, spoljno-političkim i sličnim zaključcima. U tom pogledu nijesam bio siguran, pa ni sada nijesam, da je ma koji moj; praktično-politički zaključak sasvim dobar i pogodan. Ja sam svakako kritikovao — ukoliko sam stigao — sve oblasti našeg sistema, ali protiv tog sistema kao cjeline nijesam niti zamišljam neki bitno drukčiji, bilo sada, bilo u doglednoj budućnosti. Ja sam čitav naš društveni problem shvatio kao mirno kretanje, materijalno i duhovno, konkretno uzev, radilo se o nekoliko veoma malih i nimalo radikalnih reformi, prije svega u partiskom radu i životu i u mnogo većoj mjeri o razvijanju izvjesnih teoretskih pogleda od opšteg filozofskog i sociološkog značaja.

U toku čitavog svog rada, sve do današnjeg dana, nikada nijesam osjetio nikakve razlike sa rukovodstvom u pitanjima spoljnopolitičkim, kao ni u pitanjima bratstva i jedinstva naših naroda, što dokazuju moji skorašnji izborni govori.

Međutim, kada danas gledamo unazad, u pitanjima svojih osnovnih ideoloških — filozofskih, estetskih i sličnih pogleda, moram reći da sam se zadnje vrijeme u suštini odvojio od pogleda najvećeg broja naših teoretskih radnika. Ja ne mogu nikako da shvatim niti da uvidim zamjerke da sam napustio materijalizam i dijalektiku (marksizam), ili da sam postao skeptik, agnostik i slično, nego sam smatrao da nas novi, napredni društveni i kulturni razvitak traži da se razvijaju, pa čak u mnogo čemu i bitno izmijene raniji ideološki pogledi, u koje spadaju i Lenjinovi. Marksovi pogledi su za mene bili i ostali osnova svih mojih shvatanja.

Ukoliko su ova moja shvatanja obuhvatala i praktično-politički teren nesumnjivo je bilo pogrešno s moje strane, i to je svakako moja najveća pogreška, što se prije izlaganja tih pogleda nijesam konsultovao s drugovima iz rukovodstva, nego sam smatrao da su već zreli uslovi da mogu izlagati svoje poglede nezavisno od svoje funkcije, pa sam na taj način stvorio ne samo organizacionu pometnju na terenu, nego i utisak — što mi nije bila namjera — o pocjepanosti rukovodstva u političkim, organizacionim i sličnim pitanjima, što ja ne osjećam čak ni uprkos eventualnim razlikama. Nesumnjivo da je to bio ne samo početak nego i jedan od bitnih uzroka koji je doveo do sadašnjih teškoća, koje bi mogle da pokretu nanesu ozbiljnu štetu.

Čuo sam da se okolo priča kako sam ja protiv druga Tita. Ja tako nešto ne mogu da prihvatim ni u najmanjoj meri. Nijedna moja kritika nije uperena protiv neke određene ličnosti, a ponajmanje protiv druga Tita. Drug Tito je bio i ostao za mene — bez obzira na sadašnji spor — neuporediva figura jugoslovenskog nacionalnog i društvenog razvitka, najsnažnija i najaktivnija — a ne samo simbolička snaga jedinstva, pokreta i zemlje.

Uvijek ću raditi disciplinovano na sprovođenju svih odluka SK i državnih organa, bar toliko koliko i u prošlosti. Ja sam čak spreman i da se odreknem izlaganja, tj. objavljivanja svih svojih stavova za koje rukovodstvo bude smatralo da od njih može biti političke ili druge štete, bez obzira na to šta bih mislio o takvom sistemu rada. Može se misliti o meni i o mom radu ovo ili ono, ali izvan SK i SS i izvan ovih državnih i privrednih organa ja ne zamišljam niti mogu da zamišljam ostvarivanje socijalizma u našoj zemlji i njen demokratski razvitak.

Dužan sam da kažem, da je moj napis („Anatomija“) u „Novoj misli“ ne samo previše uopšten, nego i preuveličan — kao svaka satirično-pamfletska literatura, a što je najvažnije, on se ustvari odnosi na periode i pojave koje su u mnogo čemu prošle. U datim uslovima — od tog napisa moglo je biti samo političke štete. Ali ne mogu da primim da se taj napis odnosi na ovu ili onu osobu, konkretnu situaciju ili slično, i to zbog toga što je takvo gledanje na literaturu primitivno i nestvarno. A ukoliko bi se neko u tom pogledu osjećao pogođenim, spreman sam da mu se izvinim na koji god želi način.

I meni je jedinstvo pokreta i zemlje iznad svega, i smatram dužnošću i svakog komuniste i svakog građanina da u svom radu o tome vodi uvijek računa. To jedinstvo za mene nije suprotno ni u mom razumu ni osjećanjima sa slobodnim mišljenjem, nego se pomoću ovog ostvaruje.

Bio sam od rane mladosti i nadam se da ću dokraja života ostati i slobodan čovjek i komunist. Ne vidim i nikako ne mogu da vidim da su jedno drugom suprotni ili jedno od drugog odvojeni. A ne samo za mene, nego čini mi se i za pokret, to su nerazdvojni elementi, reći što se misli i izvršiti što je dogovoreno ili naređeno. Izvršavaću sve bez roptanja i govoriti bez zadnjih namjera. Tome sam se naučio u revolucionarnom pokretu, tome me učila humanistička kultura u toku čitavog mog dosadašnjeg života.

Smatrao sam za svoju dužnost, i neizbježnu i ljudsku i političku, da ovu svoju izjavu prethodno uputim drugu Titu i da ga zamolim da mi da svoje mišljenje o njoj. On se na to odazvao. Biću slobodan da, ine pitajući ga, citiram iz njegovog pisma kritički osvrt na moju izjavu:

„Smatram da si propustio podvući posljedice onoga što Ti nazivaš „otstupanje“ ili „istrčavanje“, što ja smatram da je osnovno kod cijele stvari, jer baš te posljedice najizrazitije dokazuju da su ovakve javne diskusije, kao što si ih Ti počeo u svojim člancima, opasne, ne samo za jedinstvo Saveza komunista nego i za razvoj naše socijalističke stvarnosti.“

Neću da tumačim riječi druga Tita, jer su i jasne i jasno rečene. Obavezujem se da ću ih izvršavati u svom političkom radu.

To je moja izjava. Neka govori drug Kardelj, pa ću ja kasnije odgovoriti. ..

Milovan Đilas: Ja ću vrlo ukratko odgovoriti na tvoja izlaganja, duže Tito, i kasnije ću da govorim.

Ne mogu da primim neke stvari koje se odnose na kritiku svih mojih stavova. Ja sam rekao da kod mene stvarno postoji prekršaj discipline. — A tačno je da 90% tih ideja, što kaže drug Tito, nije moje, već uzeto od njega ili od Kardelja ili odasvud.

Razumije se da ja tu ne mogu ovo da sredim. Zadržao bih se samo na pitanju revizionizma. Da bi drugovima unaprijed potpuno i bez ikakve sumnje bilo jasno o čemu se radi, ja bih izložio neke stvari. Naime, ja sam revizionista u odnosu na lenjinizam. Ja to smatram i nemam razloga da krijem, ono što mislim da ta „ideologija“ više u osnovi ne odgovara našoj zemlji. Ja, drugovi, nijesam pristalica nekakvih buržoaskih ili zapadnjačkih socijaldemokratskih ideja. Ja to nijesam ni po vaspitanju, ni u životu, niti sam čitao o socijaldemokratiji.

Ako su neke ideje kod mene slične možda sa nekakvim socijaldemokratskim idejama ili Bernštajnovim, o čemu ću govoriti kasnije, onda one nijesu plod nekog kopiranja tih autora, nego nekih objektivnih uslova koji su se kod mene odrazili u mojoj glavi, možda neku moguću buržoasku tendenciju itd.

Da bismo se jasnije razumjeli u pogledu kursa naše Partije i vlade, državnih i privrednih organa prema buržoaskim elementima u našoj zemlji, u pogledu oštine toga kursa, u pogledu ideološke borbe prema tim buržoaskim elementima, ja ne vidim apsolutno nikakvu razliku. Naime, radi se o ovome: onoliko koliko naš CK ili Skupština... naš CK smatra da to treba zaoštriti, naime taj kurs i donijeti odgovarajuće zakone u vezi zaoštravanja, ja ne vidim nikakvu razliku.

Ja se ni u tom pitanju nikada nijesam razlikovao sa našim rukovodstvom, i ne razlikujem se apsolutno ni danas.

Mislim da su razlike očevidne — ne treba ih kriti da postoje u pogledu ideoloških pitanja o kojima sam već govorio.

Ja sam ubijeđen da su mnogi moji članci stvorili ogromnu pometnju u Savezu komunista. Ja nijesam za njegovu likvidaciju. Ja sam za organizacione izmjene u Savezu komunista. To je ukratko što sam imao da navedem...

U vezi s tim za mene je danas jedno veliko otkriće nastup Kardelja, po tonu po načinu na koji je on istupio. To je novo u našoj sadašnjoj praksi. Mi, drugovi, nijesmo tako govorili, ne mislim sebe da pravdam i spasavam, možda sam čak i gori u objektivnoj stvarnosti od tih ljudi, a nijesmo tako govorili o Hebrangu i Zujoviću. Kardelj je diskutovao o mojim tezama, i bez obzira koliko se slažem sa njegovim mišljenjem o tim tezama, to je za mene lično otkriće, lično zadovoljstvo da je unio nov, načelan ton u diskusiju u našoj Partiji. 90% odmah na prvi pogled Kardeljevih teza ja primam i mogu da izjavim

(da je Kardelj vrlo solidno zahvatio kritiku mojih članaka, neke stvari, razumije se, ne mogu da primim, ne tvrdim da ih neću primiti za 6 mjeseci ili za godinu dana, ne tvrdim da Kardelj možda iz nekih mojih misli neće naći neko korisno mišljenje za sebe, na kraju krajeva, to je proces, borba mišljenja u istoriji uvijek pokazuje da manje-više nikada nijesu u pravu obje teze.

Jedna stvar kod Kardelja, prosto netačno interpretirana, i Tito tu nema pravo, da ja zapostavljam ulogu radničke klase i da je ne pominjem. Jer, po činjenicama to nije tačno. Ja ukazujem na članak objavljen u časopisu Sindikata, mislim 1951 ili 1952 godine, da je radnička klasa glavna snaga izgradnje socijalizma. (Glasovi: To je bilo ranije.) Ostajem na istoj tezi bez obzira na moje članke koji su nedovršeni. I kad kažem da ostajem pri tome, nemojte sumnjati da ne govorim istinu. Jer, kada kažem socijalizam, socijalističke snage ili grad, kao što ste vidjeli kroz moje članke, to je za mene pojam skoro sasvim identičan sa radničkom klasom. Inače ne bih uzimao tezu da suprotstavljam grad selu, Savez komunista u gradu Savezu komunista na selu. To kao činjenica nije tačno. Druga je stvar kako druge stvari interpretiram, ali to kao podatak, kad kritikujete moje koncepcije nije tačno. Druga stvar, ja zapostavljam radničku klasu, to kao podatak iz mojih shvatanja nije tačno.

Govori se o mom skepticizmu, nemanju vjere, itd. Tu ima jedna stvar apsolutno tačna, ja ću je odmah kazati. Uzevši praktično čitavo moje gledanje u krajnjoj liniji, kada odbacimo sve te filozofske apstrakcije, ono se svode na problem Saveza komunista, na jednu reorganizaciju Saveza komunista, i ja faktički, drugovi, u ovakav Savez komunista, kakav je sada, da on može da gura, ja ne vjerujem, ako ne bi pretrpio ozbiljne izmjene. I kada mi Kardelj kaže to, ja stvarno ne vjerujem. Time, drugovi, ja nijesam htio reći da su svi komunisti birokrate, većina komunista, po mom mišljenju, nijesu komunisti, a u Savezu su komunisti, seljaci komunisti nijesu po mom mišljenju komunisti, nego su naši saveznici, saveznici nas komunista. Seljaci — članovi Saveza komunista ustvari su forma saveza Partije sa selom. Drugo, smatram da unutra u gradu ima previše tog činovničkog, intelektualnog elementa u Partiji, da igra dosta veliku ulogu u Partiji. Smatram da je uloga ovog aparata, ono što se zove, aparata u Partiji, previše velika i da bi mogla da se demokratizuje. ...

Drugovi, govori se da sam ja tražio legalnost za frakcije i grupe. To nije apsolutno tačno. Ja to moram da demantujem, ja bih vam kazao da je to tačno. Reći ću vam nešto što bi na to moglo da potsjeća da je to tačno. To nije tačno zato što smatram da su grupe i frakcije lenjinistička forma borbe u partiji. Za mene je to staro, ne odgovara cijeloj mojoj koncepciji. Međutim, kada drug Kardelj iznosi onaj razgovor između njega i mene, on je razgovor uglavnom tačno interpretirao samo gdje sam kazao da je drug Tito malo sklon birokratizmu, on je sada u vatri diskusije samo to jako rekao, nijesam imao namjeru da vrijeđam druga Tita ili Marka, da se ne dobije takav utisak. To je bila drugarska diskusija. Drug Kardelj je uglavnom stvari tačno rekao. To je bila drugarska diskusija. Međutim, oko ostalih partija, duže Kardelj, ne znam da li te tačno interpretiram, ja sam diskutovao da principijelno, ovo je bila moja misao, za socijalizam nije apsolutno uopšte pitanje jedne, dvije ili tri socijalističke partije, to je stanovište jedne apstraktne teorije. Na to mi je Kardelj rekao da bi nas to vratilo

natrag, ja sam kazao da ne mislim da to kod nas odgovara, nego da sam socijalizam ne postavlja kao apsolutno, socijalistička teorija ne postavlja kao apsolutan princip jednu partiju. Na to mi je Kardelj rekao da bi nas to vraćalo natrag. Ja sam kazao da ne mislim kod nas na te partije, nego nešto što je jedanput drug Stari rekao, neki grupni sistem. To je u razgovoru koji ne obavezuje, razumije se, druga Starog na to da je u njegov kategorički stav; na šta je Beve rekao da je naša linija odumiranja Partije preko nekakve borbe unutrašnjeg mišljenja. Ja se potpuno sa tim slažem. Sada ću iskreno da kažem šta o tome mislim. Ako bi kod nas dvije socijalističke partije ubrzavale proces odumiranja partije i države, tj. proces demokratizacije, ja bih bio za, ja bih vam to otvoreno rekao, ali ja nijesam u to stvarno ubijeden, stvarno izložio bih na Plenumu svoj stav, i ako bi ga Plenum očividno odbacio, ja bih se povukao sa svog stava, ali na tom stanovištu očigledno ne stojim. Prema tome, kada drug Kardelj kaže da ja smatram da je Savez komunista glavna smetnja za razvoj demokratije kod nas, to je samo, drugo, tačno utoliko što ja faktički, drugovi, stojim na stanovištu da ovakav Savez komunista, kao što je sada, da za mene stvarno jeste glavna smetnja demokratskom, socijalističkom razvitku kod nas. ovakav, ako on ne bi bio reorganizovan u onom smislu, drugovi, u koje sam manje-više konfuzno, manje-više netačno govorio.

Drugovi, želio sam na ove stvari samo da ukažem da biste tačno imali sliku mojih shvatanja kada ih budete osuđivali, pobijali, odbacivali, primali ili ne znam šta. Ovdje se mnogo, drugovi, govori oko mog revizionizma, bernštajnovštine ili ne znam šta. Ja sam vrlo jasno rekao. Ja stojim na stanovištu da nama u Jugoslaviji sada ove naslijeđene, što smo dobili iz Sovjetskog Saveza, lenjinske pa djelimično i naše, koje smo razvili, revolucionarne teorije za partiju da nam više ne odgovara, da bi morali ići ka nekakvim, nazovimo ih reformističkim ili ne znam kakvim teorijama partije...

Ovaj Plenum je mene uvjerio da od pobjede birokratizma u Jugoslaviji nema ni govora. U tom smislu, drugovi, meni se vratila ona vjera u Savez komunista, koju sam juče potpuno otvoreno odricao, a time, razumije se, i vjera u CK, Savez komunista i CK kao glavnu antibirokratsku snagu u našoj zemlji. Očividno da od moje teorije, kada se konfrontira sa ovim činjenicama koje sam čuo kako je ta teorija izgledala na terenu, u praksi ne može ništa da ostane.

Ja sam, drugovi, rekao pri tome tamo o onim nekim filozofskim stvarima koje mi još nijesu jasne, i ja mislim da nijesu čak ni važne, i ja mislim da nemam nikakvu predrasudu da ostanem na njima ili da ih napustim, i čak ako ostanem na njima ove stvari stoje kako stoje i o tome ne treba diskutovati više...

Ja ću, drugovi, za rezoluciju da glasam pošto imam pravo, ako imadnem pravo da glasam — ne znam. Samo ako bi neke formulacije bile, a ja se nadam da neće biti, koje bi me previše vrijeđale. Ali mislim da se ne radi o takvim stvarima. Takve se stvari u našoj Partiji nijesu radile. Ja ću za rezoluciju da glasam i to vrlo mirne savjesti i sve ovo što vam govorim — sve je promišljeno, ukoliko sam uopšte, to možete vjerovati, pod izvjesnim uzbuđenjem u stanju da pravilno mislim.

Meni su sada sve stvari jasne, sve te indirektno i direktne kritike CK i aluzije na druga Tita, sve je to meni sklopljeno logično u mojoj glavi...

16—17. januara 1954.

On nas ostavlja u nedoumici koje su to nove društvene snage koje treba da nose socijalistički i demokratski razvitak. To utoliko više, što u jednom od svojih kasnijih članaka („Opšte i posebno" — „Borba" od 20. XII. 1953 g.) on kaže sledeće:

„Danas nikakva partija ili grupa, a čak ni sama klasa (podvukao E. K.), ne može da bude isključivi izraz objektivnih potreba čitavog društva, ne može da prisvoji isključivo pravo da „upravlja" kretanjem proizvodnih snaga, a da ove i ono što je najvažnije u njima — ljude, ne ukoči i porobi."

Ako bi ova Đilasova postavka bila tačna, onda znači da su radnička klasa i radnički pokret već odigrali u našoj zemlji svoju istorisku ulogu, to jest ne samo da više nisu potrebni, nego da ih uopšte nema. Marksova naučna postavka, koja leži u osnovi modernih radničkih pokreta, jeste — kao što je inače poznato — u sledećem: radnička klasa, — boreći se za svoj klasni interes, za svoje oslobođenje od kapitalizma — ne može a da se time ne bori i za interes i progres čitavog društva, jer je takav njen objektivni društveni položaj. Otuda vodeća istoriska uloga radničke klase i radničkog pokreta u periodu prelaska od kapitalizma ka socijalizmu. Ta se uloga „iscrpljuje" paralelno sa nestajanjem unutarnjih društvenih antagonizama u toku procesa koji započinje podruštvljenjem sredstava za proizvodnju...

I tako je iz jedne neživotne šeme izašla druga isto toliko beskrvna šema: glavna je postala forma, a ne sadržina. Sada je — kako kaže drug Đilas — glavna demokratija. A demokratija, to je — prema Đilasu — stvaranje atmosfere za iznošenje novih ideja, otpočinjanje „idejne borbe", sloboda kritike, diskusija.

Znači: iščezle su sve klase, svi materijalni odnosi među njima, sva stvarnost, a ostaje samo — „slobodni duh" u sveopštoj diskusiji, pa šta izađe iz te diskusije neka izađe. I drug Đilas je naoštrio pero i počeo da piše — po tri članka nedeljno! I sad zamislite šta bi bilo od ove Jugoslavije kad bi se za njim povel i drugi pismeni ljudi u Jugoslaviji i počeli da pišu isto tako površne članke o krupnim pitanjima. A ne znam šta bi na kraju na takvu gospodsku diskusiju rekli radnici po fabrikama i drugi radni ljudi, koji doduše ne znaju da pišu, ali ipak takođe imaju svoje mišljenje o socijalizmu.

Pošto se odrekao udaljenog konačnog cilja na kraju članka o ciljevima, drug Đilas postavlja konkretan cilj i formuliše ga ovako:

„Pa najzad, šta je cilj i ima li ga? na to je već odgovoreno. Treba još dodati: oslobađanje ljudskog rada od svačijeg i svakog gospodstva nad njim tj. — stalna borba za demokratiju, to je jedini stvarniji trajniji cilj, i za nas danas, a i za čitav ljudski rod. Jer to omogućava stalno kretanje. I svi konkretni oblici i konkretne mjere koje to olakšavaju, dobrodošli su i napredni. Ti konkretni oblici, te konkretne mjere — to je cilj. Ostvariv iz etape u etapu, od konkretnog do konkretnog zadatka. Borba neprestana. To su socijalizam i demokratija." („Ima li cilja?" — „Borba" od 6. XII. 1953 g.).

Ja mislim da taj stav, od svega što sam naveo, najjasnije karakteriše osnovnu postavku članka druga Đilasa. Najzad je tu iščezla i sama socijalistička sadržina, a ono što je ostalo kao jedino i glavno, kao „jedini stvarni i trajniji cilj“ — on tako izričito kaže, — ne samo za nas, nego i za čitav ljudski rod — to je stalna borba za demokratiju. A u čemu se ta koncepcija uopšte razlikuje od onog što pišu po Evropi svi mogući kritičari socijalizma sa „demokratskih“ pozicija? Ta je teorija u najmanju ruku toliko pogrešna i štetna koliko je pogrešna teorija da je socijalizam sve a demokratija ništa. A pogotovu je ona pogrešna onda kada se celokupno pitanje demokratije svede samo na formulu o slobodnoj diskusiji i o stvaranju atmosfere za slobodno iznošenje novih ideja. Ako jedna teorija olakšava nastajanje i razvijanje birokratskih tendencija, onda ova druga, Đilasova teorija znači podržavanje malograđansko-anarhističkih tendencija koje su za razvitak socijalističke demokratije u najmanju ruku isto toliko ozbiljna smetnja koliko i sam birokratizam...

Drug Đilas je ovde rekao da „u konkretnim pitanjima treba da budemo jedinstveni a u idejnim možemo biti različitog mišljenja“. Ali mislim da je tačno baš suprotno, naime, da moramo biti jedinstveni idejno a u konkretnim pitanjima možemo biti različitog mišljenja. Jer idejno jedinstvo znači zajednički kurs ka konačnom cilju (kojega se drug Đilas u praktičnoj borbi odriče). Ako smo jedinstveni u cilju imaćemo u konkretnom rešavanju stvari jedinstvenu situaciju i onda ako se na konkretnim pitanjima ne složimo. Zato je početak svake demokratije upravo izgradnja takvog organizacionog mehanizma demokratije u kome će se ljudi, u slobodnoj socijalističkoj diskusiji, odlučivati ne za pojedine ljude, nego za stvari, za društvene oblike. To je pogotovo važno za nas, pošto oremo na tom području leđinu. Anarhistički pozivi na apstraktnu slobodu, koja može biti samo konkretna, ne mogu imati nikakve druge rezultate nego da kompromituju stvarnu borbu za demokratske odnose. Svako zna da demokratske forme zavise i od socijalno-ekonomske snage određenog društvenog sistema i od svesti i demokratske školovanosti masa. Tu školu demokratizma mi smo stvorili u našim radničkim savetima, zborovima birača, u narodnim odborima, zadrugama itd. Nju sada dopunjuje novi tip narodnih skupština. Tu se stvara mehanizam koji jedini može da stvarno obezbedi razvitak socijalističkog demokratizma. . .

Jer, šta zapravo traži drug Đilas sa svojim formulacijama demokratije? On traži da komunisti pretvore Jugoslaviju u jedan sveopšti diskusioni klub, u kome će se ljudi nadmudrivati o tome ko traži više demokratije i više slobode umesto da se sa jačanjem socijalističkih odnosa bore za stvarni napredak socijalističkog demokratizma. Osnovna postavka u Đilasovom shvatanju borbe protiv birokratizma je naime ova: da više demokratske socijalističke snage treba stalno da potiskuju manje demokratske socijalističke snage. Tako izričito kaže u svojim člancima. . .

... 22 decembra sastali smo se da bih mu izložio suštinu mog neslaganja. U jednoj prijateljskoj, drugarskoj formi izneo sam mu svoje kritičke primedbe.

Drug Đilas je na te moje primedbe reagovao vrlo nervozno, uvređeno, a u toku razgovora postavio je sledeće teze:

1. da je drug Tito branilac birokratizma i da se on pre ili kasnije mora sukobiti s njim;

2. da se drug Ranković i ja, zapravo, slažemo sa njim, Đilasom; ali da smo oportunisti, pa se zbog toga ne želimo svadati sa drugom Titom;

3. da kod nas — hteli mi ili ne hteli — već nastaje neka socijalistička „levica“;

4. da se ne može isključiti ni mogućnost da se kod nas razviju dve socijalističke partije.

Razume se da su me te Đilasove postavke zapanjile i da sam od bio sve četiri njegove tvrdnje. U toku daljeg razgovora drug Đilas se uglavnom — bar takav je bio moj utisak — složio sa mnom i povukao sve četiri postavke, objašnjavajući da su to kod njega bila samo površna, trenutna razmišljanja, ali da sam znao da su to gluposti, a u pogledu njegovih koncepcija objavljivanih u „Borbi“ nisam imao jasan utisak na čemu se razgovor završio. Ja drugu Titu nisam rekao ni reč o pomenutim tvrdnjama druga Đilasa. Verovao sam da se kod Đilasa možda ipak radi samo o jednom od onih nepromišljenih i neozbiljnih zaletnja, na kakva smo bili kod njega inače navikli i očekivao sam da će u budućim člancima ipak više voditi računa o mišljenjima svojih drugova iz CK SKJ. Što se ovoga tiče, ubrzo sam odbacio sve nade posle njegovog „Odgovora“, štampanog par dana posle mog razgovora s njim, — u kome odgovara meni i svim drugovima koji su mu davali primedbe — no ipak sam i dalje zadržao njegove pomenute tvrdnje za sebe, da ne bih otežao mogućnost otklanjanja razmimoilaženja. Tek pre par dana drug Đilas je sam obavestio druga Tita o sadržini toga razgovora. Ja mislim da je bilo pravilno što nisam ranije obavestio druga Tita o ovom stavu druga Đilasa...

Na jednom mestu drug Đilas kaže:

„Svjesne socijalističke snage ne bi mogle prisvajati demokratiju samo za sebe, pošto nije lako jasno odrediti šta je socijalistički svjesno, a šta nije, a još manje gdje te svjesne snage prestaju, a gdje počinje buržoasko-birokratska reakcija. Naći takvu granicu je teško i zbog toga što birokratske sile svoju samovolju i gospodstvo nad narodom baš i pravdaju opasnošću od kontrarevolucije, ma da one pritiskom i despotizmom izazivaju otpor i negodovanje i običnih radnih ljudi.“ („Za sve?“ — „Borba“ od 22. XI. 1953 god.)

Da bi se takva opasnost sprečila, drug Đilas smatra nužnim — stvaranje atmosfere za slobodno iznošenje novih ideja.

Svaku stvar drug Đilas vidi čim je pošao od jedne krive pretpostavke u obrnutom vidu nego što ona jeste. Sve mu dubi na glavi, a ne stoji na nogama. Govoriti o problemu demokratije „za sve“ ili „samo za socijalizam“ može se, doduše, u agitaciskom razgovoru a ne u jednoj teoretskoj analizi. Na kraju krajeva, demokratija je forma države, a demokratska prava su samo pozitivni oblik ograničavanja slobode. U punoj slobodi neće više postojati nikakva „prava“. A svi su dosadašnji društveni sistemi slobodu ograničavali i morali ograničavati u zavisnosti od toga koliko su bili ekonomski snažni — to jest koliko su bili istoriski jedino mogući i nezamenljivi. To važi i za nas. Ako smo mi sazreli za jedan demokratski socijalistički razvitak — a svi dosadašnji rezultati govore o tome da jesmo i objektivno i subjektivno, inače ne bismo ni vodili ovu današnju diskusiju, inače ne bismo ni imali radničkih saveta, inače ne bismo ni govorili o komunama itd. — ako smo sazreli ili zazrevamo za takav razvitak onda će socijalističke demokratske for-

me organski rasti iz socijalističkih ekonomskih odnosa, koji se razvijaju. A tempo razvitka tih formi određivaće sam mehanizam društvenog samoupravljanja svojim razvitkom, jer će se u njemu i najbolje osetiti odnos snaga. Sem toga drug Đilas ne mora da se plaši što se ne može jasno odrediti gde se svršava socijalizam i gde počinje buržoaska reakcija. To ne mogu tačno odrediti diskusioni klubovi, ali to će radni ljudi kroz svoje samoupravne organe vrlo dobro videti i osetiti. U našim radničkim savetima i u našim komunama izgrađuju se instrumenti koji će savršeno tačno moći da određuju šta jeste a šta nije socijalistički. Oni sami će biti i nosioci tempa i formi razvijanja socijalističke demokratije. Oni su već danas toliko jaki, da niko više ne može okrenuti točak istorije unatrag. I baš tu veliku pobjedu antibirokratske borbe, tu veliku pobjedu socijalističke demokratije drug **Đilas** uopšte ne vidi, a ne vidi je zato, jer na nju ne gleda ni sa naučnih pozicija marksizma, ni sa stanovišta istorijske uloge radničke klase, nego kroz prizmu apstraktnih pojmova od stvarnosti odvojenog intelektualca okrenutog licem natrag u istorisku prošlost i uplašenog povikom da nismo dovoljno demokratski...

Sva ta teorija o konačnom cilju, naravno, uopšte nema toliko teorijski koliko praktično-politički značaj. Samo zbog toga i jeste važna. Bernštajn je iz te teorije izvukao zaključak, da radnička klasa treba da se odrekne svoje klasne partije. Drug Đilas je iz toga izvukao zaključak da je Savez komunista — ovakav kakav je danas — glavna smetnja za razvitak demokratije. Zato dolazi i do zaključka da ga — ako ga već ne raspustimo — treba pretvoriti u neki diskusioni klub, bez ikakve unutarnje discipline i odričući se idejnog jedinstva. Jer kako drukčije nego ovako da razumemo, na primer, sledeće njegove reči:

„Niko ne bi „kontrolisao“ njihov rad (naime komunista E. K.), niti bi „dobijali liniju“, nego bi preko prodiskutovanih teza i predavanja sami određivali svoj stav, prema prilikama u mjestu ili u društvenoj organizaciji, prema tome gdje rade i žive.“ („Savez ili partija“ — „Borba“ od 4. I. 1954 g.).

I kako bi drugačije nego tako mogli da shvatimo njegov poziv na sveopštu idejnu borbu bez ikakve odgovornosti komunista u pogledu jedinstva pokreta?

I kako, najzad, možemo njegov poziv na smenjivanje „manje demokratskih“ sa „više demokratskim“ snagama, shvatiti drukčije nego kao zahtev na pravo frakcija i grupa u SK?

Drug Đilas doduše govori da se Savez komunista mora boriti za idejno vaspitanje komunista i masa, ali nije mi jasno kako će to činiti ako ni sam nije idejno jedinstven. Ne tvrdim da svi komunisti u svakom pitanju treba isto da misle, ali je očigledno, na primer, da Savez komunista ne bi mogao da radi kao jedinstvena organizacija, ako bi u njemu mogli, na primer, da se pofrontavaju komunisti oko takvih shvatanja kakva u svojim člancima brani drug Đilas, jer bi to dovelo do frakcija i razbijanja samog Saveza komunista. I ne samo to, dovelo bi do razaranja svake organizovane i svesne akcije za socijalizam, a ta nam je danas neophodno potrebna upravo zato što su snage socijalizma još relativno slabe i pošto naše nove demokratske organizacione forme zavise od jedinstvenog idejnog stava komunista u organima društvenog samoupravljanja. Komunisti, naravno, ne moraju imati jedinstven stav po pitanjima svakodnevne prakse samoupravnih društvenih

Drgana — ali je nemoguće, napustiti princip idejnog jedinstva i na tom jedinstvu zasnovane discipline u SK, koji će obezbeđivati da slobodna diskusija vodi jedinstvenom socijalističkom cilju. Samo takvom organizacijom komunisti stvarno mogu biti jezgro SSRN. ..

Ako na kraju hoćemo da izvučemo zaključak iz svega što sam naveo, moraćemo konstatovati:

1. da koncepcije druga Đilasa ne samo što nisu doprinos razvitku naučne misli socijalizma, nego predstavljaju korak natrag;

2. da po svojoj političkoj suštini mogu samo štetno delovati na idejno jedinstvo Saveza komunista u borbi za socijalizam i socijalističku demokratiju.

Koncepcija druga Đilasa, dakle, ne može biti oružje boraca za socijalizam. Ona jedino može da posluži pseudo-demokratskom anarhizmu, a i svim mogućim drugim reakcionarnim i kominformovskim tendencijama, kao pozajmljena barikada za borbu protiv socijalizma i socijalističke demokratije.

Čime su onda Đilasovi članci dejstvovali na neke ljude u našoj zemlji? Ne svojom teoretskom sadržinom, nego pre svega svojom opštom tendencijom ka anarhističkoj stihiji koja pogoduje i uvek će pogodovati jednom sloju ljudi koji bi hteli da preko noći preskočimo sadašnju fazu napora za stvaranje materijalnih uslova za brži napredak socijalizma i socijalističke demokratije, i da se preko noći nađemo u „zemlji dembeliji“.

A takvih tendencija je kod nas bilo i biće ih sigurno i u buduće. Moram reći, da smo ih mi do sada suviše potcenjivali, zato je i došlo do ovog slučaja. Protiv njih se moramo boriti daljom izgradnjom demokratskih organa društvenog samoupravljanja i drugih demokratskih formi i boljim radom SK i SSRN. Mi moramo biti ujedno svesni da je i u ovom slučaju potrebna bitka na dva fronta — i protiv tendencija birokratizma i protiv tendencija anarhističke stihije. Jedno i drugo može da ugrozi dalji razvitak socijalizma i socijalističke demokratije.

Navodno su članci druga Đilasa bili napisani samo radi toga da bi se izazvala diskusija. Međutim, o tome kakva bi izgledala takva diskusija dao nam je najbolje podatke drug Đilas sam i to svojim arogantnim i uobraženim tonom razgovora sa svima onima koji se nisu slagali s njegovim mišljenjima. O tome svedoči Đilasov „Odgovor“ u „Borbi“ od 24. XII. 1953 godine. Drug Đilas ga je napisao posle razgovora sa čitavim nizom drugova koji su mu rekli da se ne slažu s njegovim člancima ili s nekim postavkama u tim člancima. Na ova privatna i drugarska upozorenja on odgovara javno ovakvim tonom:

„Ali oni koji govore kako se to piše radi inostranstva samo dokazuju da im nije čista savjest pred njihovim sopstvenim narodom i da su kod njih već počele da se sukobljavaju riječi i djela, što je vazda bilo, a biće i sad simptom dekadencije i društvene nazadnosti. Dva morala, dvije istine ne postoje u stvarnosti. Ali dvojstvo postoji, samo to je — maskiranje laži istinom, farizejstva moralom, birokratizma socijalizmom.“

Šta je ovo ako ne jedna forma učtkivanja onih koji se ne slažu sa njegovim stavom? Taj odgovor je i mnogo više nego samo to. U njemu je drug Đilas počeo da se otvoreno odriče marksističke dijalektike. On kaže:

„Ne mislim se braniti od toga da sam postao jeretik dijalektike, budući je ona sama najveća jeres dosad otkrivena, pa bi svaki pravi komunista trebalo da bude srećan ako može biti jedino njenim oružjem. Negacija je najstvaralačkija sila istorije. A šta su lenjinizam, marksizam, dijalektički i istorijski materijalizam velika je tema, u koju za sad ne ulazim, a čini mi se da je i za te teorije i za većinu nas ipak najvažnije stvarno kretanje društva naprijed.“

Ne mislim da svaki jugoslovenski građanin mora da bude marksista i da stoji na pozicijama marksističke dijalektike. Ali SKJ i njegov CK svakako stoje na marksističkim pozicijama i ne samo što stoje, nego smatraju marksizam neophodnim naučnim oružjem radničke klase i socijalizma. Drug Đilas može da se odrekne dijalektike, ali on nema pravo da takva svoja shvatanja natura kao član CK članovima SKJ — i to još pod firmom marksizma.

U tom istom „Odgovoru“ piše i ovo:

„Pa i naš birokratizam, budući „socijalističkim“ ne može a da ne bude pomalo staljinistički u neku ruku jugoslovenskim staljinizmom. Zato on i smrdi sličnim idejnim smradom, pa se pomalo i služi istim „civilizovanim“ i „istinoljubivim“ metodama, doduše još ne prema nama „gore“ jasno i glasno, ali drugdje, „dolje“, ima podosta i toga.“

Ovakav ton odgovaranja svojim drugovima svakako je veoma karakterističan za Đilasov demokratizam. Ljudi koji hoće da se bore za demokratske odnose među ljudima treba pre svega sami da nauče demokratski da razgovaraju. Ovakav ton razgovora je tipičan pogromaški jezik protiv svih onih koji se ne slažu sa mišljenjima onoga koji to mišljenje iznosi. . .

Isto, 19—44.

PREDLOG ODLUKE TREĆEG (VANREDNOG) PLENUMA CK SKJ

17. januara 1954.

. . . Treći plenarni sastanak Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, sazvan radi pretresanja slučaja Milovana Đilasa, člana Izvršnog komiteta, utvrdio je na sednici od 16 i 17 januara 1954. godine, posle opsežne diskusije i ocene idejno-političkih stavova druga Đilasa, koje je on izneo u svojim člancima u „Borbi“ od 11 oktobra 1953 do 7 januara 1954 godine, i u januarskom broju časopisa „Nova misao“, kao i posle ocene njegovih postupaka u toku poslednjih meseci:

1. da su shvatanja koja je Milovan Đilas izneo u svojim člancima u svojoj osnovi protivna političkoj liniji usvojenoj na VI Kongresu Saveza komunista Jugoslavije;

2. da su ta shvatanja, s obzirom na položaj druga Đilasa u Savezu komunista, unela zabunu u javnost i nanela ozbiljnu štetu kako u Savezu komunista tako i interesima zemlje;

3. da se drug Đilas svojim stavovima i postupcima udaljio od Centralnog komiteta i od čitavog Saveza komunista, da se lično izolovao od praktičnog rada i dao političku osnovu za razbijanje idejnog i organizacionog jedinstva Saveza komunista i za njegovu likvidaciju.

Zbog toga Plenarni sastanak Centralnog komiteta odlučuje da se rug Milovan Đilas isključi iz Centralnog komiteta, udalji sa svih funkcija u Savezu i kazni poslednjom opomenom. . -¹
ito, 148—9.

¹ Na Trećem vanrednom plenumu CK SKJ, održanom u Beogradu 16. i J. januara 1954. Đilas je označen za glavnog nosioca antisocijalističkih pojava i redstavnika najekstremnijih anarhističko-liberalističkih shvatanja. Đilas je u izu članaka u partijskom organu „Borba" i u tek pokrenutom časopisu „Nova lisao", čiji je bio odgovorni urednik, izneo poglede suprotne stavovima SKJ. Nje-Dve teze o prevaziđenoj ulozi Partije, birokratskoj kasti i degenerisanom mo-ilu rukovodećeg kadra osuđene su kao „pamfletističke". „Okamenjeni mozgovi", profesionalni revolucionari i „birokratizovani glavari", uz Partiju, koja se bavila /im i svačim, od „morala do filatelije", bili su, u Đilasovoj verziji, glavna koč-ica društvenog razvitka. Demokratizaciju političkog sistema on je zamišljao u ikvom ustrojstvu društva gde bi jedne snage, „progresivno-socijalističke", na :lu socijalizma" vodile borbu s drugim, manje demokratskim, „konzervativno-ocijalističkim" snagama, obezbeđujući napredak društva.

Plenum je zaključio da Đilasovi stavovi znače revizionizam, napuštanje aučnog socijalizma i gubitak vere u istorijsku ulogu radničke klase i njeno ;varalaštvo. Po Titovoj oceni na Plenumu, njegove teze vodile su „anarhiji" i strahovitoj neizvjesnosti". Edvard Kardelj je okarakterisao Đilasove ideje kao lešavinu anarhizma i buržoaskog liberalizma. Kardelj je podvrgao kritici Đi-isa i zbog „bernštajnovštine", iako Đilas u vreme kritike nije čitao Bernštajna, O izričitom kazivanju. Njegove koncepcije bile su u suštini proizvod čoveka oji je do napada IB-a strasno sledio staljinistički pravac razvitka, da bi po-;ao njegov najnemilosrdniji kritičar. Svojim priložima „Na novim putevima x;ijalizma", „Aktuelne teme" i drugim dao je vidan doprinos procesu destai-irizacije. Jedno vreme uoči Plenuma bio je najzapaženiji i najpodniji teoretir-ir u SKJ, gotovo ne silazeći sa stranica štampe. Na Đilasa je uticaj izvršio i aznati britanski laburista A. Bevan. Đilas, u stvari, nije verovao da se posle revoi-icije i sukoba sa Staljinom u Jugoslaviji može izgraditi neki treći put zasno-m na radničkim savetima i uticaju radničke klase. Na samom Plenumu Đilas : negirao da se zalagao za ukidanje Partije i obnovu višepartijskog sistema, leologiju „lenjinizma" smatrao je, međutim, prevaziđenom, dok se i dalje zak- njao na vernost marksizmu.

Đilas je kasnije zbog antipartijske i antidržavne delatnosti uhapšen i po-e osude upućen na izdržavanje kazne u Sremsku Mitrovicu. Nizom radova Dji su objavljeni na Zapadu („Nova klasa", „Nesavršeno društvo", „Razgovori sa taljinom", i drugim) Đilas je napustio marksističku poziciju. Antikomunističke nage u svetu koristile su, i danas koriste, Đilasove stavove u borbi protiv komu-ističke ideologije i prakse.

Đilasove zasluge u borbi protiv staljinizma bile su neosporne. Bio je to jegov „zvezdani trenutak". Oslobođen dogmatizma koji ga je okivao Đilas je ostao političar koji se na teme staljinizma i dogmatizma najviše pojavljivao u igoslovenskoj stvarnosti, prilikom govora, u novinama, časopisima, na plenu-lima Partije. Njegoviji članci i istupanja izazvali su veliko interesovanje, naročto eđu mlađom generacijom i inteligencijom. Piše o novim putevima socijalizma, spravlja da li je u sovjetskom slučaju reč o klasi ili kasti, odgovara sovjetskim kovodiocima koji su blatili KPJ (Vorošilovu), govori na Sestom kongresu SKJ, še o kompartijama u kapitalističkim državama, o kraju Lavrentija Berije posle nrti Staljina i obračuna Hruščova u savezu sa delom ostalih rukovodilaca sa vom opskurnom ličnošću i tiraninom („Kraj dvorjanina L. P. Berije" u „Novoj tislji", časopisu kojemu je stajao na čelu). Đilas je u svom antibirokratizmu i titistaljinizmu išao do kraja. On se bio „promijenio": od vatrenog staliniste, aji je pregoreo, on se svrstao u najžešćeg protivnika i kritičara staljinističke ranije. Razlikovao se od A. Rankovića, koji je posle trijumfa jugoslovenskih ko-unista u odbrani nezavisnosti, smatrao da treba nastaviti po starome, jer je l bio za definitivni raskid sa sovjetskim sistemom i njegovim ostacima u Ju-Jslaviji. On kao da nije verovao u drugi put — samoupravne transformacije, a i stari način se više nije moglo. Tito, Kardelj i većina u CK SKJ, međutim, nisu li spremni da odstupaju od samoupravne transformacije jugoslovenskog društ-i kao novog alternativnog koncepta sovjetskom sistemu. Đilas je počeo u nizu anaka, objavljivanih u „Borbi", organu OK SKJ, od oktobra 1953. do muara 1954, da kritički ispituje i biće jugoslovenskog društva, poziciju

29. mart^ 1954

... Odluke Šestog kongresa o mestu i ulozi Saveza komi^{mj}sta u našem društvenom životu pojedini komunisti i osnovne orgⁿz^{ac}ije ne samo da nisu na vreme shvatili, nego ih nisu ni kasnije sasv^{jm} p^{ra}vilno razumeli i objašnjavali. Bilo je čak i takvih shvatanja kao su: da se komunisti sada oslobađaju odgovornosti za dalju izgrad^{ju} so^{cj}.jalizma, da njih više ne obavezuju stavovi organizacija, unutraⁿja j^g.ciplina i slično. Takvi su komunisti izgubili iz vida da naša bo^tia p^{ro}ktiv komandantskih metoda ne znači da komunisti ne treba d[^] imaju svoj jedinstveni stav po bitnim pitanjima socijalističkog ra^v^[^]ja ga izgrađuju i da se svuda i na svakom mestu bore za razvita[^]cl^aga izgrađuju i da se svuda i na svakom mestu bore za njega. Širen[^]su me^{đu} komunistima čak i nakaradna mišljenja po kojima socij^ajjst^[^]ca demokratija znači da treba dati slobodu akciji antisocijalistič[^]ja e^e.menata, pa makar to i ugrozilo slobodu socijalističkih snaga, Potkopalno društveno uređenje, slobodni i nezavisni razvitak naše zemlje. g^{ve} to nesumnjivo, pokazuje da je u sprovođenju odluka Šestog kong^tcsa ozbiljnih pojava političke dezorijentacije u pojedinim organi[>]ac^jama

Partije u sistemu, karakter birokratizacije, mesto revolucije u istoriji. j q
jednoj seriji napisa koja je ostala nezavršena, jer je protiv njega bio sa[>]van van^{redni} plenum CK SKJ, iako mu je Tito jedno vreme davao podršku za pisanje Reč je o sledećim napisima: „Nove sadržine“, „Jugoslavija“, „Novi oblici“ Male izborne teme“, „Važnost oblika“, „Zakonitost“, „Za sve“, „Bez zaključka“ f[^]ali cilja“, „Ideal“, „Opšte i posebno“, „Konkretno“, „Odgovor“, „Subjektivne snage“, „Objektivne snage“, „Klasna borba“, „Nove ideje“, „Savez ili Partija“, „Revolucija“. Centralno mesto njegove analize je Partija, revolucionarni subjekt, da li će ona ostati na pozicijama vlasti („komandant“) ili će delovati snagom ubeđenja, sredstvima idejne borbe. Za Đilasa je prvi zadatak socijalističke demokratije bio u tome da se omogući prezentacija ideja i stvori takva atmosfera u kojoj na površinu mogu izbijati nove ideje. „Jer ljudskom mišljenju granice treba da određuje ono samo, odnosno — njegove realne mogućnosti. Svako ograničavanje mišljenja, makar i u ime najljepših ideala, i ponajčešće baš u ime njih, ne može a da ne unakazi baš one koji to čine. Bordano Bruno i hiljade sličnih bili su spaljeni 'radi' spasa ljudskog roda od paklenih jeresi. Isto tako, u naše vrijeme, radi' spasa ljudskog roda od komunističkog pakla izgoreli su milioni po Hitlerovim logorima. Milioni su, prezreni i osramoćeni, sagnijili u Sibiru jer nijesu verovali u pravovjernost Staljinovih učenja"... („Borba“, 4. januar 1954).

Na Plenumu glavni kritičar Đilasa bio je E. Kardelj koji je kritikovao Đilasove teze o demokratiji kao pokretnoj snazi socijalizma, njegove poglede na birokratiju (smatrajući da u Jugoslaviji ne postoji sistem državnokapitalističkih odnosa, da Jugoslavija nije nikada imala sistem birokratije već samo izvesne „birokratske forme“ koje su u ono vreme bile progresivne i jedino moguće). Kardelj je Đilasovu koncepciju demokratije označio kao mešavinu anarhizma i buržoasko-liberalističkih formi, a nikako socijalističku. Konkretno je optužio Đilasa da je u razgovoru s njim decembra 1953, napao i označio Tita za nosioca birokratizma, s kojim se on mora pre ili kasnije sukobiti, da se Kardelj i Ranković slažu sa njim, Đilasom, ali da su oportunisti, da u Jugoslaviji već nastaje »socijalistička levica“ i da se ne može isključiti mogućnost da se u Jugoslaviji razvijaju dve socijalističke partije. Đilasa su kritikovali M. Pijade („Moral jedne anatomije“, što je parafraza naslova Đilasovog članka „Anatomija jednog morala“ u kome je napao neke „kastinske“ osobine višeg jugoslovenskog društva), Miloš Minić, Veljko Vlahović i drugi. Dedijer je govorio emocionalno o „četiri jarbola“ jugoslovenske revolucije, a na drugoj strani racionalno podsećao da je M. Dilas bio 25. decembra 1953. jednodušno izabran za predsednika Savezne narodne skupštine, a do tada je bio objavio veći broj svojih članaka u „Borbi“.

Saveza komunista. Ali, uprkos svim tim negativnim pojavama postignuto je nešto vanredno pozitivno, što je — po mom mišljenju — od ogromnog značaja za dalji razvitak i usmeravanje rada Saveza komunista Jugoslavije. Naime, ogromnoj većini organizacija bilo je potpuno jasno da više ne treba raditi na stari administrativni i birokratski način, iako im nije bilo sasvim jasno, bar u prvo vreme, šta i kako treba raditi u novim uslovima. Ali, potcrtavajući taj uspeh, meni se čini da neće biti suvišno ako istovremeno ovde naglasim da komunisti, koji su izneli na svojim leđima i Narodnu revoluciju i obnovu zemlje, udarajući čvrste temelje izgradnji socijalizma, imaju i pravo i dužnost da budno prate i utiču na dalji razvitak socijalističke Jugoslavije u svim oblastima društvene delatnosti. Komunisti i svi radni ljudi naše zemlje odgovorni su za sve tekovine koje su postignute u borbi naših naroda za socijalno i nacionalno oslobođenje.

Drugi plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije ne samo da nije bio „korak nazad“, kako se to uvertelo u konfuzne glave naših „slobodnih mislilaca“, nego, naprotiv, on je bio jedan krupan i značajan doprinos odlučnom usmeravanju rada i aktiviziranju komunista u Socijalističkom savezu radnog naroda. Drugi plenum je, ustvari, ukazao na pogreške u sprovođenju odluka i shvatanju linije Šestog kongresa, odredio osnovne zadatke Saveza komunista i njegovih organizacija u daljoj borbi za izgradnju socijalizma. Značaj Plenuma je u tome što je doprineo uklanjanju metoda komandovanja iz komiteta, kao tipičnog birokratskog načina rukovođenja. Istovremeno je ukazano da to ne znači da komunisti treba da dignu ruke od upornog rada na idejno-političkom vaspitanju naših radnih ljudi u duhu socijalizma i socijalističke demokratije. Danas nema nikakve sumnje da su odluke Drugog plenuma, s jedne strane, učvrstile organizacije Saveza komunista, a, s druge, doprinele pravilnijem razumevanju njihove preorijentacije u političkoj i društvenoj aktivnosti i borbe na ideološkom frontu kroz Socijalistički savez, gde sada i jeste i treba da bude težište rada komunista. . .

Stanje članstva Saveza komunista po republikama na kraju 1953 godine bilo je sledeće:

Republika	radnika	seljaka	službenika	ostalnih	svega
Srbija	70.120	98.504	71.398	30.624	270.646
Hrvatska	47.816	30.122	42.573	17.737	138.248
Bosna i Hercegovina	25.615	17.828	28.009	7.717	79.169
Slovenija	18.846	4.053	21.096	8.368	52.363
Makedonija	9.564	17.377	13.314	4.911	45.166
Crna Gora	4.697	10.105	5.556	1.812	22.170
JNA	14.997	11.403	7.285	58.583	92.268
Ukupno	191.655	189.392	189.231	129.752	700.030

.. Ako pogledamo pregled primljenih isključenih po republikama od VI Kongresa, imamo sledeću sliku:

Republika	primljenih	isključenih	razlika
Srbija	10.603	25.659	15.056
Hrvatska	6.113	13.949	7.836
Bosna i Hercegovina	4.577	19.737	15.160
Slovenija	915	4.368	3.453
Makedonija	1.120	5.142	4.022
Crna Gora	261	1.075	814
JNA	1.507	2.537	1.030
Ukupno	25.096	72.467	47.371

... Na kraju 1953 godine bilo je 770.634, a na kraju 1953 godine — podvlačim na kraju 1953 godine — bez novoprimljenih brojno stanje je 700.030 članova Saveza komunista. Znači imamo razliku od 70.604. Po našoj statistici toliko je smanjenje, ali ako se uzme u obzir 25.096 novoprimljenih članova, onda bi stvarno smanjenje bilo 47.371.

Ove cifre isključenih jasno pokazuju da su se naše organizacije posle Šestog kongresa SKJ, a naročito posle Drugog plenuma CK, počele oslobađati izvesnog broja članova koji su bili nepravilno primljeni i prema tome nisu ispunjavali uslove da budu članovi Saveza komunista. ...

Mnoge organizacije Saveza komunista još uvek teško napuštaju staru birokratsku praksu pri razmatranju nepravilnih idejnih shvatanja, pa i grešaka onih članova Saveza komunista koji su, u ovoj ili onoj formi, smetnja u radu ili su suvišni u Savezu komunista, ali koji uprkos tome mogu biti vrlo dobri, odani i aktivni članovi Socijalističkog saveza radnog naroda. Kao što sam već rekao, osnovne organizacije su uglavnom pravilno shvatile potrebu učvršćenja Saveza komunista, kako putem odstranjivanja idejno nezdravih i slabih članova Saveza tako i putem pune aktivizacije svojih članova u društvenim i političkim organizacijama. Ali, pritom se pada u grube greške kad se često pojedini isključeni članovi proglašavaju i neprijateljima socijalizma samo zato što su isključeni, čime se bez ikakve potrebe stvaraju ne samo politički problemi i teškoće na terenu, nego čini i jedan skroz nepravilan odnos i nepravda prema tim ljudima. Ima čak i takvih pojava da neke organizacije prilikom isključenja pojedinih članova zahtevaju — razume se, sasvim nepravedno i nepotrebno — i njihovo otpuštanje **s posla...**

Komunist, br. 4, 1954.